

SOBRE ELS PERÍODES DE LA LITERATURA EN ESPERANTO

Geoffrey Sutton*

Tradicionalment es divideix la literatura en esperanto en períodes. Almenys en això els crítics literaris estan d'acord. Però no ho estan en els límits i les raons per fixar-los. En afrontar la tasca d'escriure un text sobre la literatura en esperanto (Sutton 2008), vaig haver de plantejar-me com solucionar la qüestió de manera pràctica. Tot i que no tenia cap desig de crear una teoria “nova”, la investigació va aportar una altra perspectiva. Aquest assaig és, doncs, el relat del camí cap a una decisió pràctica, sense pretensió de ser científica, però espero que plantegi preguntes que potser portaran a solucions millors.

En primer lloc vaig estudiar la divisió dels períodes, deixant de banda les “etiquetes” que convindria donar-los, però — altra vegada per raons pràctiques — vaig haver d'intentar de donar-los un nom.

PER QUÈ DIVIDIR?

L'objectiu és dividir la literatura en períodes allà on apareix una escaleta significativa o una tendència significativa nova. Aquesta delimitació és útil per raons més quotidianes o pràctiques — de cap manera menys dignes —, de la mateixa manera que es té tendència a dividir la història segons els reis o presidents, és a dir per la simple raó que això ajuda la memorització. Per això és útil seguir la tradició “còmoda”, tot i que és perfectament ima-

ginable que amb el pas del temps potser esdevindran importants uns criteris divisoris complementament diferents.

Sorgeixen dues preguntes. Primer, fins a quin punt es pot dividir la literatura segons criteris interns, i no necessàriament externs; i segon, fins a quin punt es poden veure trets comuns que comparteixen totes les branques de la literatura. Encara que aquestes dues preguntes són diferents, no és impossible que la segona hagi influït significativament en els intents

La literatura en esperanto és un fenomen autònom en un món interdependent

* Geoffrey Sutton va estudiar llengües escandinaves i finoúgriques. Fou redactor de la revista *Esperanto* de l'Associació Universal d'Esperanto. És l'autor de la *Concise Encyclopedia of the Original Literature of Esperanto* [“enciclopèdia concisa sobre la literatura original en esperanto”] (2008), l'estudi més extens fins avui sobre la literatura en esperanto.

Aquest article va merèixer el primer premi en la branca d'assaig en els Concursos de Belles Lletres de l'Associació Universal d'Esperanto el 2007. Va ser publicat a la revista *Beletra Almanako*, 1, 2007, p. 148-156 i posteriorment en el recull *Pri homoj kaj verkoj. Eseoj pri la Esperanto-kulturo* [“sobre persones i obres, assajos sobre la cultura en esperanto”] (Universala Esperanto-Asocio, Rotterdam, 2012, p. 131-139).

Traducció: Hèctor Alòs i Font

que hi ha hagut fins ara de resoldre la primera.

Jukka Pietiläinen en el seu assaig “El quart període de la literatura en esperanto” cita Tazio Carlevaro (1974: 117) quan afirma que “si la divisió tripartida de la poesia (és a dir de la lírica originalment escrita en esperanto) és fàcil de constatar, resulta molt dubtosa pel que fa a la prosa (especialment en el relat curt) i inexistent en relació amb a la novel·la i el drama”, i a més “quant a la lírica, tampoc els períodes no es distingeixen clarament”. Això fa sospitar que la classificació a l’ús segons les guerres mundials provingui de la gran dificultat de trobar criteris comuns en totes les branques de la literatura. Aquesta divisió evita la problemàtica interna. Tanmateix, el pas dels anys obliga a fer classificacions noves, almenys per als temps més recents, si no és també per als anteriors.

La preferència de dividir la literatura segons esdeveniments d’abast mundial sembla justificable només si aquests fets tenen com a resultat directe una inflexió en la literatura. Altrament, resulta molt més aconsellable fer les divisions a partir d’aspectes propis de la mateixa literatura, sempre que se’n pugui demostrar l’existència. La literatura en esperanto és un fenomen autònom en un món interdependent.

Per descomptat, res no impedeix tenir diferents límits temporals per a cada branca de la literatura, o subdivisions segons objectius i circumstàncies específics, però resulta del tot necessària una periodització en gran part acordada que serveixi per a un ús general i popular. Per això convindria tenir els mateixos anys divisoris tant per a la poesia com per a la prosa, si deixem a part el teatre.

EL PRIMER PERÍODE (1887–1920, ROMANTICISME PRIMITIU I CONSTRUCCIÓ D’UN ESTIL)

Sobre l’inici del Primer Període de la literatura en esperanto difícilment es poden tenir opinions diferents, però quant a l’any de la seva finalització i el començament del Segon Període no tothom coincideix del tot. Per altra banda, existeix un grau d’acord més ampli sobre aquesta transició que sobre les altres dates.

En la dècada passada, Willem A. Verloren van Themaat (1995) i Jukka Pietiläinen (2003) tallen el Segon Període entre les dues guerres mundials (Pietiläinen, a partir de 1920), seguint la divisió de William Auld (1958) en la primera edició de *l’Antologia de la literatura en esperanto* i Carlevaro

SOBRE ELS PERÍODES DE LA LITERATURA EN ESPERANTO

RESUM

Aquest article estudia, des d’un punt de vista pràctic, la delimitació dels períodes de la literatura en esperanto. En la discussió es plantegen dues qüestions principals: fins a quin punt és possible dividir la literatura segons criteris interns i no necessàriament externs, i fins a quin punt es poden veure trets comuns que caracteritzen totes les branques de la literatura. El treball conclou que hi ha cinc períodes en la literatura i proposa etiquetes per a cadascun d’ells, no solament en funció de la poesia, sinó també de la prosa.

Paraules clau: literatura en esperanto, història de la literatura, periodització

PRI LA PERIODOJ DE LA ESPERANTA LITERATURO

RESUMO

Tiu ĉi artikolo esploras, el praktika vidpunkto, la dislimon de la periodoj de la Esperanta literaturo. En la diskuto ĉefe du demandoj levigas, nome kiom oni entute povas dividi la literaturon laŭ propraj kaj ne nepre eksteraj kriterioj, kaj kiom eblas vidi komunajn trajtojn, kiuj karakterizas ĉiujn branĉojn de la literaturo. La analizo konkludas pri la ekzisto de kvin literaturaj periodoj, kaj proponas etiketon por ili, ne nur el la vidpunkto de la poezio, sed ankaŭ por la prozo.

Ŝlosilaj vortoj: Esperanto-literaturo, literatur-historio, periodigo

ON THE PERIODS OF ESPERANTO LITERATURE

ABSTRACT

This article explores, from a practical point of view, the division of the periods of Esperanto literature. Mainly, the discussion raises two questions, namely how far it is possible to divide the literature according to internal and not necessarily external criteria, and how far it is possible to see communal traits which characterise all the literary branches. The analysis concludes that there exist five literary periods, and proposes a label for them, not only from the point of view of poetry but also for prose.

Keywords: Esperanto literature, literary history, periodisation

(1974), que proposa l'any 1919 però en reconeix la manca de rigor científic.

En la segona edició de l'*Antologia*, Auld (1984: 835) afirma que el Segon Període s'inicia amb l'aparició dels primers reculls de poemes de Kalocsay¹, Baghy² (*Preter la vivo* ["arran de la vida"], 1922), Schwartz³, Mikhalski⁴ (*Du poemoj* ["dos poemes"], 1922) i Khókhlov⁵, és a dir el 1921, quan sortí el volum *Mondo kaj koro* ["món i cor"] de Kalocsay.

Altres constaten que van començar a publicar diferents grans autors a l'inici d'aquesta dècada i veuen en això una clara esclatxa. Això doncs, segons l'opinió general, mostra una transició cap a un període nou. Pietiläinen remarca, a més, la mort de Grabowski⁶ el 1921.

Les opinions de William Auld, tanmateix, fan referència, en primer terme a la poesia, i Gaston Waringhien — en el seu capítol "D'una antologia a l'altra" del volum d'assajos *Kaj la ceter'* — *nur literaturo* ["i la resta, només literatura"] (1983: 176–177) — reconeix "sobretot a partir de 1923, una mena de renaixement en la nostra poesia". Per altra banda, continua: "però em sembla que la segona [guerra mundial — *Nota del trad.*] no va causar un tall tan net: no hi ha res que distingeixi gaire els números de la revista *Literatura*

*Mondo*⁷ posteriors a la segona guerra dels anteriors a aquesta — quant a la poesia, és clar!" Si és així, quina és, doncs, la raó per dividir els períodes segons les guerres? Waringhien, tanmateix, va afegir: "no noto un canvi profund en el període que va de 1921 fins avui".

Considerant tot això, veig més aviat l'inici del Segon Període en l'aparició de *Mondo kaj koro* de Kálmán Kalocsay el 1921 perquè indubtablement és el més gran dels escriptors que van començar a publicar en aquesta dècada.

Cal assenyalar que Pietiläinen també esmenta, amb raó, el gran volum de traduccions com un factor clarament distintiu del Primer Període.

EL SEGON PERÍODE (1921–1930, ROMANTICISME MADUR I FLORIMENT LITERARI)

Hem aconseguit definir, més o menys precisament, l'inici del Segon Període, però quan acaba?

Encara que Pietiläinen i altres no comencen un període nou en els anys trenta del segle xx, sembla que tenen algunes contradiccions. Resulta curiós que Pietiläinen escrigui: "Tanmateix, es pot parlar de diferències entre la literatura dels anys vint i trenta". A més, escriu que, segons la periodització d'Auld (ens reenvia a la *Introducció a la literatura original en esperanto*, 1979) es podria parlar només de dos períodes abans dels anys setanta: el primer fins l'any 1930 (*sic*) i el segon després. Així el punt divisor seria la influència de l'Escola de Budapest (l'escola de la revista *Literatura Mondo*) i l'aparició del *Parnasa gvidlibro* ["guia al Parnàs"]⁸ (Kalocsay i Waringhien 1932).

- 1 Kálmán Kalocsay (1891–1976). Poeta i gramàtic hongarès en esperanto. Figura cabdal de la literatura en aquesta llengua. Vegeu l'article sobre ell a la Gran Enciclopèdia Catalana. (*Aquesta nota, com totes les següents és del traductor.*)
- 2 Gyula Baghy (1891–1967). Escriptor, home de teatre i pedagog hongarès en esperanto. Autor d'algunes de les obres de més èxit en aquesta llengua.
- 3 Raymond Schwartz (1894–1973). Escriptor i humorista francès en esperanto. Vegeu l'article sobre ell a la Gran Enciclopèdia Catalana.
- 4 Evgueni Ióssifovix Mikhalski (1897–1937). Poeta ucraïnès en esperanto. Morí afusellat durant el Gran Terror estalinista.
- 5 Nikolai Ivànovix Khókhlov (1891–1953). Poeta rus en esperanto.
- 6 Antoni Grabowski (1857–1921). Escriptor polonès en esperanto. Juntament amb Zamenhof (1859–1917) i Kazimierz Bein (1872–1959), principal figura del període inicial de la literatura en esperanto.

- 7 Influente revista literària publicada a Hongria (1922–1927, 1931–1938, 1947–1949), redactada per Kálmán Kalocsay i Gyula Baghy.
- 8 *Kiel fariĝi poeto aŭ Parnasa gvidlibro* ["com esdevenir un poeta o guia al Parnàs"], obra de Kálmán Kalocsay i Gaston Waringhien. Conté un extens estudi sobre mètrica, un diccionari de rimes i un glosari.

Kálmán Kalocsay (1891–1976)

Gyula Baghy (1891–1967)

Raymond Schwartz (1894–1973).

Cal tenir en compte que Auld va canviar d'opinió. En la primera edició de *l'Antologia de la literatura en esperanto* (1958) va definir els períodes (de la poesia) com: 1. 1887–1919; 2. 1919–1939; 3. 1945–?, mentre que en la segona edició de 1984 apareix: 1. 1887–1921; 2. 1921–1931; 3. 1931–1956; 4. 1956–1982.

EL TERCER PERÍODE (1931–1951, PARNASSIANISME I PLENITUD CREATIVA)

En general, no s'accepta que comencés un nou període als anys trenta. Tot i això he arribat a la conclusió que sembla difícil de justificar-ho, si es fan servir els mateixos criteris que per a delimitar la resta de períodes. És molt difícil no discernir una transició cap a un període nou al començament dels anys trenta, sobretot per l'aparició de tantes obres clau que encara avui ressonen en la nostra literatura. Aquest conjunt de publicacions importants conté, entre altres: *Plena vortaro de Esperanto* ["diccionari complet de l'esperanto"] (1930), *Streĉita kordo* ["corda tibant"]⁹ (Kalocsay 1931), *Parnasa gvidlibro* (Kalocsay i Waringhien 1932), *De paĝo al paĝo* ["de pàgina a pàgina"]¹⁰ (Totsche 1932), l'antologia traduïda *Eterna bukedo* ["ramell etern"]¹¹ de Kalocsay (1931), la traducció de *l'Infern* de Dante feta per Kalocsay (1933) i *Plena gramatiko de Esperanto* ["gramàtica completa de l'esperanto"]¹² (Kalocsay i Waringhien 1935). Tantes!

(Si, com Pietiläinen conclou, "l'aparició del *Plena ilustrita vortaro* ["diccionari complet il·lustrat"], el 1970, va anunciar el quart període", com és que el *Plena vortaro* no va anunciar un nou període amb la seva aparició, el 1930?)

Ningú no discuteix la importància i profunda influència del *Parnasa gvidlibro* en la poesia. En el seu epíleg a la segona edició de *l'Antologia de la literatura en esperanto*, William Auld (1984: 836) l'anomena "d'abast mundial i decisiu". Per si sol va iniciar un nou període en la poesia en esperanto. És indubtable. En aquest epíleg, William Auld — deixant de banda la divisió segons les guerres mundials de la seva primera edició — fa començar el Tercer Període el 1931 amb l'aparició del segon recull important de poemes de Kalocsay *Streĉita kordo*. Cal afegir que en aquest any també van esdevenir-se dos fets cabdals: l'aparició de

9 Segon recull de poemes de Kálmán Kalocsay, una de les obres cimeres de la literatura en esperanto.

10 Considerada l'obra que inaugura la crítica literària en esperanto, escrita pel poeta hongarès en esperanto Lajos Tárkony (1902–1978).

11 Antologia de la poesia d'arreu del món traduïda des de 22 llengües a l'esperanto en dos volums per Kálmán Kalocsay.

12 "Obra monumental de prop de 600 pàgines en la seva última edició, posa a disposició dels parlants de l'esperanto una guia pràctica a l'ús tradicional, clàssic de la llengua. Els autors inclouen els resultats de la seva recerca sobre els usos de Zamenhof, Grabowski, Kabe i altres escriptors amb els millors estils, incloent-hi traductors" (Sutton 2008: 84).

la segona època de la revista *Literatura mondo* i la publicació del recull d'assajos de Kalocsay *Lingvo stilo formo* ["llengua estil forma"].

Totes aquestes obres fonamentals sense cap mena de dubte marquen conjuntament un canvi d'època. Van situar la literatura en esperanto a un nivell més alt i totalment nou.

Giorgio Silfer (1985: 25–26) comenta encertadament a la revista *Literatura Foiro*: "Aquests llibres van inaugurar una nova època i van coronar l'antiga: des de 1935 existeixen eines madures en els camps de la literatura i l'estudi de l'esperanto, que faltaven fins aleshores; només llavors va poder bufar el «vent lleuger»¹³ per als nostres poetes".

Tot això implica, per tant, un període més dels habituals, la qual cosa em va fer pensar molt, però, encertat o no, veig en l'inici dels anys trenta potser la línia de divisió més clara, com també altres ho han escrit.

LA QÜESTIÓ DE LES GUERRES MUNDIALS

Quan es va produir la següent transició entre períodes literaris? Arribem altra vegada a una guerra mundial. Realment podem dir que l'aparició de *Mondo kaj koro* (1921) de Kalocsay té relació directa amb la Gran Guerra? *Kvaropo* ["quatreta"] (Auld et al. 1952) o *La infana raso* ["la raça infantívola"] (Auld 1956) van aparèixer com a resultat de la Segona Guerra Mundial?

A banda que les guerres mundials, evidentment, van influir en tot, no seria més encertat considerar-les interrupcions? Segurament es pot debatre llargament la influència històrica de les guerres mundials en la literatura en esperanto, com en tota literatura, però no seria tal vegada més adequat veure els inicis de períodes nous en la importància, almenys en part, de les obres mencionades i, eventualment, d'altres produccions literàries?

EL QUART PERÍODE (1952–1974, POSTPARNASSIANISME I CAP A LA MODERNITAT)

Giorgio Silfer (1985: 25–26) continua així sobre l'inici del període següent: "període que, després del curt parèntesi de la tercera època de *Literatura mondo*, va finir només el 1952, amb la fundació de Stafeto i la publicació de *Kvaropo*. No s'ha d'oblidar la fundació de l'editorial Stafeto per part de Juan Régulo Pérez¹⁴ perquè va ser inspirada per *Kva-*

13 Cita del poema de Zamehof *La espero* ["l'esperança"], que ha esdevingut l'himne del moviment esperantista,

14 Juan Régulo Pérez (1914–1993). Filòleg canari, professor a la universitat de La Laguna. Entre 1952 i 1975 edità 93 llibres en esperanto sota el segell *Stafeto* ["relleu (que relleva)"], en què aparegueren la majoria de les obres cimeres de la literatura en esperanto d'aquest període.

ropo i l'Escola Escocesa (Auld, Dinwoodie, Francis, Reto Rossetti).¹⁵

En el seu assaig posterior “Evolució del llenguatge poètic en esperanto”, dins del volum *Facetoj de esperanto* [“facetes de l'esperanto”] (1976: 22), el mateix William Auld reconeix que *Kvaropo* va iniciar el nou període i endegà els canvis cap al “postparnasianisme”. Carlevaro ja escriu a *Esperanto en perspektivo* (1974: 169): “Però el moment de la presentació en públic va ser el volum *Kvaropo*, 1952”.

Vilmos Benczik, en la seva col·lecció d'assajos *Studoj pri la Esperanta literaturo* [“estudis sobre la literatura en esperanto”] (1980: 116), escriu:

[V]a aparèixer *Kvaropo*, que anunciava l'inici d'una nova època literària que de cap manera no desmereix l'anterior i, fins i tot, aviat corona cims encara no assolits. Aquest volum en el límit del període va ser ràpidament seguit per altres llibres importants, i la figura més potent de *Kvaropo*, William Auld, va publicar el 1956 l'obra principal del període. Evidentment, es tracta de *La infana raso*. Però la influència de l'Escola Escocesa sobre els escriptors d'arreu del món va començar ja amb la publicació de *Kvaropo*.

Malgrat tot això, William Auld en la segona edició de *Antologia de la literatura en esperanto* (1984) va establir l'inici del Quart Període l'any 1956, és a dir amb l'aparició de *La infana raso*.

15 William Auld (1924–2006). Poeta, traductor i crític literari escocès en esperanto, figura senyera de la literatura en esperanto. Vegeu l'article sobre ell a la Gran Enciclopèdia Catalana. — John Sharp Dinwoodie (1904–1980). Poeta i traductor escocès en esperanto. — John Islay Francis (1924–2012). Poeta, novel·lista i escriptor de relats curts escocès en esperanto. La seva extensa novel·la *La granda kaldrono* [“la gran caldera”] (acabada al final del anys seixanta, però publicada només el 1978) és una de les fites de la prosa en esperanto. — Reto Mario Rossetti (1909–1994). Poeta, traductor i escriptor de relats curts escocès en esperanto.

No és cert que *Kvaropo* va iniciar més que no pas acabar alguna cosa?

De passada, val la pena afegir un comentari de Benczik (1977: 245) en el seu estudi titulat “*Kvaropo kaj la skolta skolo*” [“*Quatre* i l'escola escocesa”] sobre el recull de poemes de Rossetti aparegut a *Kvaropo*: “Amb *Oazo* [“oasi”] va crear una obra que demostra literàriament el canvi d'èpoques”.

EL CINQUÈ PERÍODE (1975–, POESIA EXPERIMENTAL I POPULARITZACIÓ DE LA NOVEL·LA)

Encara no s'ha assolit un acord general sobre la data en què comença el període més modern, independentment de si se'l considera el quart o el cinquè. Pietiläinen, encertadament, dedica la part principal del seu assaig a aquesta qüestió.

D'alguna manera, la periodització centrada en les guerres proposada per Pietiläinen i Verloren van Themaat els posa davant d'un dilema, ja que en certa manera sembla que els obliga a buscar un altre cataclisme d'abast mundial que tingui alguna repercussió en la literatura en esperanto. Així, Pietiläinen suggereix, entre altres, l'any 1989, quan es va produir el col·lapse del sistema politicoeconòmic de l'Europa de l'Est. Això té, en comparació amb altres plantejaments, l'avantatge que va influir de forma directa en el moviment esperantista, tot i que amb prou feines va influir directament sobre la literatura, excepte des del punt de vista financer en una part del món.

Pietiläinen ens fa notar el creixement important de les edicions a partir dels anys setanta, i constata que “per primera vegada el període nou no va néixer per un esdeveniment significatiu fora de la comunitat esperantista, sinó per una evolució a l'interior de la literatura”. Ens vénen ganes de replicar: ja que Pietiläinen rebutja causes externes al moviment esperantista per a iniciar un període nou als anys

setanta, per què, doncs, hauríem d'acceptar causes externes, com les guerres mundials, per a les divisions temporals anteriors?

Malgrat això, tant Verloren van Themaat (1995) com Pietiläinen trien la publicació de *Neologisme* [“neològicament”] de Lorjak¹⁶, el 1975, com el factor decisiu que enceta un nou període. La novel·la en si mateixa és “modesta”, però argumenten que té un paper important pel fet de ser la primera en una llarga sèrie de novel·les després d'anys en què no n'hi havia. A partir dels anys setanta les publicacions d'obres literàries tornen a ser nombroses. Sens dubte, això està relacionat també amb novetats tecnològiques.

Hi ha, però, un altre aspecte d'aquesta delimitació. Totes les altres s'anunciaven per canvis, en primer lloc, en les tendències de la poesia. Aquesta es fa sobre la base de la prosa, la qual cosa sembla ser correcta, justament, per l'aparició en gran nombre d'obres en prosa, però què passa amb la poesia?

Pietiläinen esmenta també una possible influència per part del jurat dels premis literaris de l'Associació Universal d'Esperanto a partir de 1976. Aquesta qüestió, per descomptat, hauria de ser examinada. Fins quin punt influeixen realment els certàmens literaris?

La proposta que el nou període va començar l'any 2000 no té cap base perquè no té cap significació especial per a la literatura en esperanto.

ETIQUETES PER ALS PERÍODES

El títol “romanticisme primitiu” per a la poesia del Primer Període prové de William Auld (*Antologia de la literatura en esperanto*). Ningú no l'ha posada en dubte. L'etiqueta “construcció

16 Pseudònim de Jacques-Louis Mahé (1912–1992), escriptor i cineasta francès en esperanto.

d'un estil" per a la prosa és de W. J. Downes, que va escriure el pròleg a la 17a edició (1954) de la *Fundamenta krestomatia* ["crestomatia fonamental"].¹⁷

Es tracta clarament d'una etiqueta amb què molta gent estaria d'acord, almenys en part.

Per a l'*Antologia de la literatura en esperanto* (1958) William Auld va dividir inicialment la poesia en esperanto en tres períodes: "romanticisme

primitiu", "romanticisme depurat" i "metafísica". Les separacions corresponents eren les dues guerres mundials. Tanmateix, a la segona edició de l'obra, el 1984, va canviar aquests períodes pels de "romanticisme primitiu", "romanticisme madur", "parnassianisme" i "postparnassianisme", alhora que confessava que "les etiquetes s'han afegit amb vacil·lacions". Com que l'antologia no incloïa la prosa, aquesta no va tenir-se en compte en la tria del nom.

Cal batejar els períodes no solament per a la poesia, sinó també per a la prosa. A falta d'aquestes etiquetes, cal pensar descripcions que serveixin, com a mínim, com a primers esbossos

per a esperar la recerca de millors definicions. Així, primer per a la poesia (seguint William Auld), i en segon lloc per a la prosa:

- 1887–1920: Romanticisme primitiu; construcció d'un estil
- 1921–1930: Romanticisme madur; floriment literari
- 1931–1951: Parnassisme; plenitud creativa
- 1952–1974: Postparnassisme; cap a la modernitat
- 1975–: Poesia experimental; popularització de la novel·la

¹⁷ Antologia de textos modèlics, escrits originalment en esperanto o traduïts a aquesta llengua, aplegats per Zamenhof i publicats per primera vegada el 1903.

BIBLIOGRAFIA

Auld, William (red.) (1958). *Esperanta antologio: Poemoj 1887–1957*. La Laguna: Stafeto-J. Régulo.

— (1976). *Facetoj de Esperanto*. Londres: Brita Esperanto-Asocio.

— (red.) (1984). *Esperanta antologio: Poemoj 1887–1981*. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio.

—; Dinwoodie, John Sharp; Francis, John; Rossetti, Reto (1952). *Kvaropo*. La Laguna: Stafeto-J. Régulo.

Benczik, Vilmos (1977). "Kvaropo kaj la skota skolo". Dins: —; Dinwoodie, John Sharp; Francis, John; Rossetti, Reto (1977). *Kvaropo*. 2a edició. Budapest: Hungara Esperanto-Asocio, p. 227–247.

— (1980). *Studoj pri la Esperanta literaturo*. Takasago-si: La Kritikanto.

Carlevaro, Tazio (1974). "Literaturo". Dins: Lapenna, Ivo; Lins, Ulrich; Carlevaro, Tazio. *Esperanto en perspektivo. Faktoj kaj analizoj*

pri la Internacia Lingvo. Londres, Rotterdam: Centro de Esploro kaj Dokumentado pri la Monda Lingvo-Problemo / Universala Esperanto-Asocio, p. 113–189.

Dante Alighieri (1933). *Infero*. Traducció de Kálmán Kalocsay. Budapest: Literatura Mondo.

Kalocsay, Kolomano [Kálmán Kalocsay] (1931). *Lingvo stilo formo. Studoj*. Budapest: Literatura Mondo.

— (1931). *Streĉita kordo*. Budapest: Literatura Mondo.

— (red.) (1931). *Eterna bukedo. Tradukoj el diversaj lingvoj de K. Kalocsay*. Budapest: Literatura Mondo.

—; Waringhien, Gaston (1935). *Pleña gramatiko de esperanto: Vorto kaj frazo*. Budapest: Literatura Mondo.

Lorjak [Jacques-Louis Mahé] (1975). *Neologisme*. Hèlsinki: Fondumo Esperanto.

Pietiläinen, Jukka (2004). "La kvara periodo en Esperanta literatu-

ro". Toruń: Esperanto-Societo Flamo, 2004.

Silfer, Giorgio (1985). Ressenya sobre *Esperanta antologio. Poemoj 1887–1981*. *Literatura Foiro*, 89, p. 25–27.

— (1993). "La Turo de Babilo: Poetikoj kaj tendencoj en la Esperanto-kritiko". *Literatura Foiro*, 144, p. 176–181.

Totsche, Ludoviko [Lajos Tárkony] (1976): *De paĝo al paĝo: Literaturaj profiloj*. Budapest: Literatura Mondo, 1932.

Verloren van Themaat, Willem (1995). "Bibliografio de la naci-lingvaj tradukoj de Esperantaj literaturajoj". *Esperanto-Dokumentoj*, n-ro 33E [Mecanoscrit inacabat i no publicat a la Biblioteca Hodler, Universala Esperanto-Asocio, Rotterdam].

Waringhien, Gaston (1983). "De unu antologio al alia". Dins: Waringhien, Gaston. *Kaj la ceter' — nur literaturo. Eseoj V*. Antverp/La Laguna: TK/Stafeto, p. 167–181.